

Muzisch verlangen naar mystiek: *Substrata* van Karel van de Woestijne
Een lezersrelaas

Toen ik *Substrata* voor het eerst las, overviel me de sprakeloosheid die ik ervaar als ik gedichten lees die me van slag brengen. Wat volgt, is geen bespreking van de bundel, wel een lezersrelaas. Lezen wordt zoals bekend mee bepaald door de houding van de lezer tegenover de auteur. Tegenover een gekende en al overleden auteur als Van de Woestijne heeft de lezer vaak al bepaalde verwachtingspatronen nog voor hij aan de lectuur begint. Verhalen en teksten allerhande hebben van zijn schrijvende persoonlijkheid immers al een beeld opgehangen. Door de lectuur ontstaat er een verdere kennismaking met werk en auteur en kunnen er nieuwe verhoudingen tussen lezers en auteur groeien. Zo is elke lezersverkenning een bevestiging, nuancering of aanvulling van een bestaand beeld rond een auteur.

Substrata is een bijzondere bundel. Hij is hecht gecomponeerd en bestaat uit vijf afdelingen: Stad, Zee, Vrouw, Ik, God. Elke afdeling heeft tussen de tien en vijftien gedichten van twee, drie of hooguit vier verzen. Doordat er zich telkens slechts één gedicht van enkele verzen op een pagina bevindt, ontstaat er een tegengestelde en eigentijds aandoende fragmentering. De illustraties van de bekende graficus en affichekunstenaar Leo Marfurt zijn ook voor ogen van nu markant. Ze scherpen de nieuwsgierigheid van de lezer aan en tonen pregnante beelden of suggesties uit de bundel. Deze bundel verdient beslist een herdruk in zijn oorspronkelijke vormgeving. Met zijn rijmloze verzen biedt hij een uitgepuurde beeldenrijkdom, een naaktheid van woorden slechts gekleed in spiegelbeelden tussen hen en de dichter, en een dichtheid van tegenstellingen waardoor het taalweefsel op sommige plekken uiteen zou kunnen spatten.

Het enkelvoud van de titel '*Substrata*' las ik ook in Van de Woestijnes essaybundel *De Schroeflijn*. In het stuk over Prosper van Langendonck heeft Van de Woestijne het over diens 'dichterlijk substratum', het gevoel dat ten grondslag ligt aan diens dichterschap, de fundamente van een dichterschap (1). De vijf afdelingen van *Substrata* tonen de fundamente van Van de Woestijnes dichterschap. In 'Stad', de eerste afdeling, wordt het anderszijn en de eenzaamheid, de problematische horizontale lijn van het ik tussen de mensen verdicht. Het daaropvolgende 'Zee' toont een natuurhorizontaliteit in aanwezigheid van uitsluitend het lyrisch ik. De zee krijgt daar als elders in zijn werk symbolisch de trekken van een moederfiguur en verbeeldt het verlangen van het lyrisch ik naar rust. In 'Vrouw' vinden we de voor het lyrisch ik Baudelairiaans mysogyn getinte visie op de begeerde en geweerde vrouw. De voorlaatste afdeling 'Ik' geeft de lezer inkijk in de worsteling met het ego, de drang naar eeuwigheid en het doodsverlangen van de ikpersoon. In de laatste afdeling wordt de verhouding tot God geschetst. Het godsverlangen ligt in het verlengde van het verlangen naar de vrouw: 'Van u bezeten, God, als van een vrouw bezeten. / En eeuwig leêg, o Vrouw, o God, van uw bezit.'

De aanvangswoorden uit de proloog van de bundel zijn niet de enige enigmatische in *Substrata* :

beeld: hijgend danser tusschen God en mij;
Warling die zuigt haar-zelf een eigen schroef, - en
Géén stoelken, danser, daar, bij God, bij mij...

Het is meteen een voorbeeld van de typische Woestijniaanse beeldenwereld: verticaliteit en de ermee gepaard gaande zuigende kracht, het warrelen en de schroefbeweging van het in zichzelf gewenteld raken, het hijgen en de suggestie van moeheid die niet opgelost zal

worden. Er spreekt onvermogen uit, en een vastzitten in zichzelf. Wie de danser is, is niet duidelijk. François van Elmbt ziet in het ritmische van de dansende de poëzie (2). Feit is dat de danser tussen het lyrisch ik en God staat en zo het ik wellicht het naderen tot God belet. De danser zelf lijkt wel tot eeuwig dansen gedoemd te zijn. Hij kan een afsplitsing van de dichter zijn. In zijn hele lyrische oeuvre worstelt Van de Woestijne lyrisch ik met zichzelf en onderkent hij paradoxale krachten, een voortdurende bron van zelfkwellen.

Van de Woestijne klemt zijn substrata tussen deze proloog en het laatste gedicht van de afdeling 'God', meteen ook de laatste woorden van de bundel. In die laatste woorden mag het lyrisch ik God toch in de ogen kijken en staat er dus, althans voor de duur van één dag, niemand tussen hem en God: 'o God, o God, ik ben vandaag me-zelf geweest, / en tevens waardig u in't oog te kijken.' De tegenstelling tussen dat slechts door beeldtaal bemiddelde contact tussen het ik en God in de proloog enerzijds en de ontmoeting van aangezicht tot aangezicht op het einde van de bundel boeit me. De ontmoeting tussen God en het ik herinnert me aan het woord 'mysticus' dat ik ondertussen zowel bij Van de Woestijne over anderen als bij anderen over hem tot vervelens toe was tegengekomen. *Substrata* bevat duidelijk mystieke intertekstualiteit (3) maar het narcistische en vreugdeloze graven in de eigen ziel van Van de Woestijne lyrisch ik las helemaal niet als de mystieke geschriften waarin ik zelf wel eens graag verwijl. Ik vond de gedichten in *Substrata* bijzonder maar zijn 'mystiek' erg ik-gericht. Zo overkwam het me dat de inhoud van de gedichten en het beeld dat ik me gevormd had van de naar de dood smachtende, overgevoelige, sensuele maar onmachtige en op zichzelf gefixeerde, zichzelf beklagende zelfkweller langzaam maar zeker in de weg kwamen te zitten. Nochtans werd de bundel lezing na lezing subtieler en rijker.

Binnen de klem van begin en einde van *Substrata* ontstaat, ondanks het schijnbaar fragmentarische, en occasioneel enigmatische karakter van een aantal verzen, een grote eenheid. 'Stad' bevat in gebalde vorm alle verdere substrata (God komt hier voor in de vorm van het woord 'ijlte', een woord dat de dichter wel vaker voor het Absolute bezigde) en de verschillende afdelingen vloeien als echte of vermeende antwoorden op vragen in elkaar over. In 'Stad' wacht de dichter op de roep van de ijlte. Dat wachten komt voort uit een verlangen dat in de volgende afdeling 'Zee' schrijnend onvervuld blijft. Er komt geen roep maar, integendeel, het luisteren van de zee, en een doofstom meisje aan de zijde van het ik. Het expliciete doodsverlangen op het einde van 'Zee' wordt in 'Vrouw' tegengesteld aangevuld met het kinderlijke van meisjes in wat een aftelrijmpje zou kunnen zijn. Een ander gedicht versterkt dat onvermogen in een mooie verwoording: 'Verlangen, doode bloem: ik ben een horzel / om eene doode bloem'. De afdeling 'Vrouw' eindigt na het fallische 'rechten' en 'rijzen' met het erotische, gespleten en schuldbeladen 'loeren': 'Gij bestiale zaligheid van jongelings-liefde: / Ik loer met harde helderheid, als Lucifer'. Dit wordt fallisch, optisch en gespleten hernomen bij het begin van 'Ik': 'Mijn rechter oog ziet blank; mijn linker zwart. / Ik sta: een toren tusschen bei mijn oogen.' De afdeling 'Ik' eindigt met vragen: 'Wie rolt zijn eigen zakken? / Wie, die zijn eigen ziel besteelt?' Deze vragen kunnen beantwoord worden met 'de dichter', maar ook met 'God' die zich aan de mensen geeft. Zo worden de vragen prachtig van het lyrisch ik of de dichter naar God gekeerd bij het begin van 'God': 'Ik zeg niet: 'Ik'; ik zeg aldoor maar : 'Gij'. / Waarom en wilt ge u niet in mij begrijpen?'

Een belangstelling voor het mystieke was niet vreemd aan de literatuur van die tijd. Van de Woestijne was volop vertrouwd met het decadentisme, dat dweept met alles wat naar het mysterieuze en het mystieke neigde. Het dwepen zelf, in het bijzonder met het dandyisme, ging hem ook wel af. Soit. Van de Woestijne gaf colleges over mystiek aan de universiteit van Gent en had bijgevolg een gedegen kennis van een materie die hem fascineerde; dat is wat

anders dan dwepen. Zijn lyrisch oeuvre getuigt van een intens verlangen naar de mystieke beleving.

Het duidelijk herkenbare verlangen naar mystiek in zijn gedichten is echter niet hetzelfde als het hebben van mystieke ervaringen. Mystici zijn helemaal niet zo dik gezaaid als Van de Woestijne de lezer van zijn kritische opstellen wil doen geloven. Hij is voor tijdgenoten zo kwistig met het epitheton dat het wel lijkt of in zijn visie van een belangrijk dichterschap de dichter vanzelf over mystieke gaven beschikt. Eenzaamheid werd door hem in verband met tijdgenoten-dichters ook positief als een vorm van grootheid geduid. Een en ander vertolkt een sterk ontwikkeld narcisme, zo vond ik bij lectuur van *De Schroeflijn*. In *Substrata* had ik ook al een stevige preoccupatie met het ego gelezen, en leed dat de lezer als zelfbeklag van het lyrisch ik voorgeschoteld wordt: 'Jaag naar huis, o hart: gij vindt er / volle schotelen aan leed.'

Dat alles hoeft geen bezwaar te zijn, maar met het loslaten van het zelf zoals dat in mystieke geschriften voorkomt, heeft het niets te maken. Van de Woestijne verlangt naar mystieke belevingen of voert een lyrisch ik ten tonele dat ernaar verlangt en ervaring ermee heeft. Zijn gedichten geven blijk van kennis van mystieke geschriften. Ze illustreren echter in de eerste plaats de muzische kracht die er van een godsverlangen kan uitgaan. Op dit denkpunt gekomen was mijn haast moraliserend misnoegen over zijn al of niet vermeend mysticisme niet langer belangrijk: het gaat immers om de gedichten, en niet om een 'diploma' in de mystiek. Waarom was ik dan toch teleurgesteld, vroeg ik me af als lezer? Omdat ik zijn 'mystiek' als een inhoudelijke constructie las. Daarin zou verandering komen, maar eerst moest ik denkmatig door het misnoegen heen.

Dat Van de Woestijne wellicht geen mysticus is in de volle betekenis van het woord (4), en dat het bijgevolg literatuurwetenschappelijk gezien twijfelachtig is om het over mystieke poëzie te hebben, is misschien geen punt voor de lezer van zijn werk. Toch is het verhelderend om het onderscheid te zien en te maken met bijvoorbeeld het werk van Hadewych of van Johannes van het Kruis en het woord mystiek niet te gebruiken voor religieus gekleurde poëzie die naar mystieke geschriften verwijst en de taal daarvan bezigt. Het toepassen van mystieke taal in poëzie kan een dichterlijke uiting van godsverlangen of zelfs een metafoor voor het ongrijpbare van poëzie zijn. Het getuigt echter van begripsverwarring indien de dichter dan ook meteen een mysticus genoemd wordt. Het is niet mogelijk mystiek met wat anders te vergelijken, maar in een poging tot vergelijking kan bijvoorbeeld geopperd dat het gebruik van doktersterminologie in een stuk proza ook niet vanzelf de auteur ervan enige medische deskundigheid verstrekt.

De lezer van nu zal misschien stellen dat mystiek sowieso een ouderwetse te seponeren zaak is, of alleszins iets waarover hij niet verder wil nadenken. Ook hier is enige denkgestrengheid nuttig. Zelfs al wil de hedendaagse Westerse lezer in de poëzie liever niet met religie geconfronteerd worden, dan nog kan over de term mystiek duidelijkheid verkregen worden. Binnen het bestek van deze literaire, niet-theologische gelegenheid is het mogelijk het gegeven 'God' rationeel en lapidair eenvoudig als een binaire kwestie te benaderen: ofwel bestaat Hij, ofwel bestaat Hij niet. Indien Hij bestaat, is mystiek een ervaring die met Hem verband houdt en in het christendom veelal de volgende definitie meekrijgt: een passieve en rechtstreekse ervaring van Gods aanwezigheid. (5). Indien Hij niet bestaat, is wat mystiek genoemd wordt een psychologische toestand met concrete psychische gewaarwordingen die wellicht net als verliefdheid, verdriet, gebed, enzoverder, onder een hersenscan vastgesteld kunnen worden. In beide gevallen gaat het om een sinds het begin der beschavingen bekend

menselijk verschijnsel, iets dat bestudeerd wordt en wat teruggevonden kan worden in al of niet literaire geschriften. Het komt voor in alle religies en in alle tijden, en het eigenaardige is dat een mysticus na een mystieke ervaring wel eens afstand neemt van het particuliere van de eigen godsdienst. In het christendom zijn er zo al mystici vervolgd of zelfs vanwege ketterij op de brandstapel beland. De verhouding tussen geïnstitutionaliseerde godsdienst en mystiek is er een van wantrouwen en afstand. Of mystiek nu van de religieuze of de psychologische kant bekeken wordt, het is wel degelijk dat: een beleving en niet slechts een literaire verbeelding.

Mystici lopen doorgaans niet te koop met hun mystieke ervaringen (6). Van de Woestijnes lyriek is erg expliciet over eventuele mystieke ervaringen. Waar Meister Eckhart stelt over God te willen zwijgen, schrijft Van de Woestijne 'O Luid van God te spreken!'. Hij spreekt vooral van het eigen lijden van de ikpersoon (7), en weinig van de vreugde zo typisch voor de mysticus die door zijn ervaringen vaak een groot gevoel van vrede rapporteert, en van het genot spreekt God nabij te zijn geweest (wat Hadewych het 'ghebruken' noemt, tegenover de 'ghebreken'). Van de Woestijnes godsverlangen is wel onmiskenbaar, en in zijn hele werk aanwezig. Het gaat bijgevolg ook niet op om hem een mysticus zonder God te noemen (8). Zijn poëzie en bijvoorbeeld het prozawerk 'Goddelijke verbeeldingen' zijn doordeesemd van een monotheïstisch en met name een christelijk wereldbeeld. Bij hem geen verkenningen van de hindu godsdienst, theosofie en occulte zaken zoals bij tijdgenoot W.B. Yeats. Van de Woestijne treedt in zijn lyriek naar voren als een gelovige met een intens verlangen naar de rust die God hem zou kunnen schenken. In de tweede verhaal van de 'Goddelijke verbeeldingen' vertelt hij van de verzoeken van Christus door de duivel in de woestijn en laat hij Christus aan het woord. Hij begint zijn relaas als verhaalde hij een mystieke ervaring van een ontmoeting met Jezus: 'Jezus heeft mij bezocht aan de nok van den ochtend.' Een prachtige zin. Hij gaat verder in dezelfde typisch technisch correcte mystiekbeschrijvende zinnen ('verlost van alle oordeel en geheugen' 'van alle begeerte verlaten' 'tevens ontdaan van wil en van vernuft'). Ondanks de duidelijke preoccupatie met mystiek mis ik ook hier de toon eigen aan mystieke geschriften waarin een vanuit de kern veranderde persoonlijkheid spreekt. Maar ik ben de mystiekinqisitie niet en het doet er voor mijn literaire appreciatie niet toe of Van de Woestijne een mysticus was of niet.

Zijn verlangen naar mystiek lijkt me wel het belangrijkste element in zijn dichterlijke substrata. Er is tevens het verlangen naar rust, dat bij hem ook overeenkomt met een doodsverlangen. Deze verlangens lijken elkaar te overlappen of minstens te raken in *Substrata*: het lyrische ik wordt er een leeg schelpje aan nachtelijke ebbe genoemd, en even verder maant het zich aan om niet naar de hemel te verlangen, en het verlangen wordt een waan genoemd: 'Een peerlemoeren schaal, neigt lucht den zee-barm nader./ Krom uw verlangen niet, o gij, naar zulken waan.' En onmiddellijk daarop volgt een doodsverlangen: 'Ik mag wel sterven, zegen-vol, te dezer plaatse: / Ik zie de zee, en op de zee gereed, mijn schip.'

Het zijn die tegenstellingen die me uiteindelijk met Van de Woestijnes 'mystiek' verzoenen. In *Substrata* is er een voortdurende heen-en-weerbeweging aan de gang. Deze beweging is misschien het dansen, de poëzie, uit de proloog. In 'Stad' slingert het lyrisch ik heen en weer tussen heden en verleden, herinneren en verlangen, jong en oud zijn, vochtig en heet, een maan en een die er geen is, een schelpje in een stad, wenen en lachen, leed en rust. In 'Zee' wordt de zee een 'zachte, zieke vrouw', maar ook een 'valsche', er is 'geveinsde weemoed om gewaande liefde', de zee is jong en blond en ook zwart en dan weer licht, de zee wijkt van het ik weg en bedwelmt hem als in onderdompeling, het ik is duister en toch glanzend, enz., enz. De hele bundel is een ritmisch aan elkaar schakelen van tegenstellingen binnen een

geheel waarvan begin en einde ook een tegenstelling vormen. Het is dit ritme van tegenstellingen dat mijn misnoegen over al of niet vermeende mystiek oplost en me uit de impasse de poëzie binnenwiegt. Van de Woestijnes dichterssubstrata worden in deze bundel als broze draden van taal maximaal tussen uitersten opgespannen. Dat is een poëtisch en talig gegeven dat me als lezer toelaat de inzet van een dichterschap te herkennen. Of de rust die het lyrisch ik rapporteert op het einde van *Substrata*, of in de laatste bundel *Het Berg-meer* er een is die voortvloeit uit mystieke ervaringen dan wel uit een verzoening met de uitersten die aan het eigen dichterschap ten gronde liggen, is voor de poëzie minder belangrijk.

Als ik na deze denkoefening opnieuw *Substrata* en vervolgens het ‘mystieke’ eindpunt *Het Berg-meer* lees, overvalt me de schoonheid van beide bundels in de vorm van een sprakeloosheid en ben ik terug waar ik begon. Dat ik ondertussen vast kwam te zitten in vragen die moeilijk beantwoordbaar blijken, neem ik er graag bij. Het maakt deel uit van het boeiende proces dat lezen is.

- (1) *De Schroeflijn. Opstellen over literaire kunst.* Karel van de Woestijne, Brussel, Te Bussum: Standaard-Boekhandel, C.A.J. Van Dishoeck, 1928, p. 36.
- (2) *Godsbeeld en godservaring in de lyriek van Karel van de Woestijne.* François van Elmbt, Brugge: Orion-Desclée De Brouwer, 1973, p. 108-109.
- (3) Voor een duiding van de typisch mystieke woordenschat die ook in *Substrata* gebezigd wordt, bijvoorbeeld het beeld van het blind worden, de druif en de druivelaar, de roos, de schroevende beweging, de ijlte, enz, zie het uitstekende werk van Van Elmbt.
- (4) Tot deze conclusie komt ook Van Elmbt.
- (5) *Laat heb ik je liefgehad. Christelijke mystiek van Jezus tot nu.* Boris Todoroff, Leuven: Davidsfonds, 2002, p. 13. In dit werk worden de verschillende stadia van het (christelijke) mystieke proces beschreven en wordt naast de voornaamste christelijke mystici door de eeuwen heen ook de mystiek in de 20ste eeuw behandeld.
- (6) Om hierop een goed zicht te krijgen, en op de mystiek in zijn geheel, leze men *Alle grote avonturen gebeuren vanbinnen, Julien Green en de mystiek.* Herwig Arts. Leuven: Davidsfonds, 2001.
- (7) Zie een uitspraak van de dichter zelf over de verhouding blijdschap en poëzie, waarin hij zich haast verontschuldigt voor de treurnis in zijn gedichten met de boodschap dat hij de blijdschap voor het leven zelf behoudt. In Karel van de Woestijne, Joris Eeckhout, Brugge, Den Haag: Excelsior, 1925.
- (8) Hans Vandevoorde bijvoorbeeld noemde Karel van de Woestijne een mysticus zonder God in een lezing tijdens het colloquium *Achter de verhalen*, Leuven, maart 2006.